

Janusz Łach

janusz.lach@uwr.edu.pl

Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki,

Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego, Uniwersytet Wrocławski

Wołoskie tradycje pasterskie Beskidu Małego jako podstawa kreowania liniowego produktu w ramach turystyki kulturowej

Słowa kluczowe: Beskid Mały, dziedzictwo kulturowe, turystyka kulturowa, szlak kulturowy, zabudowa pasterska, gospodarka polaniarska (pastersko-rolna)

Abstrakt:

Celem artykułu jest ukazanie dziedzictwa kulturowego gospodarki pastersko-rolnej w strukturze krajobrazowej Beskidu Małego. Dziedzictwa stanowiącego istotny i jeszcze niewykorzystany, potencjał dla rozwoju turystyki kulturowej Pasma Karpat Polskich w typie liniowego produktu turystycznego. Zasobne walory przyrodnicze i kulturowe mało znanego regionu jakim jest Beskid Mały klasyfikują go do szczególnie atrakcyjnych turystycznie obszarów Karpat Zachodnich. Dostrzeżenie rolno-pasterskich (polaniarskich) walorów krajobrazowo-kulturowych ulegających obecnie zanikowi pozwala na zachowanie dawnego dziedzictwa gospodarki pasterskiej w celu jego ochrony przed komercjalizacją usług turystycznych oraz dla kształtowania tożsamości regionalnej. Występująca głównie na terenie Beskidu Małego zabudowa pasterska – polaniarska jednoizbowa, określana jest jako wielka osobliwość etnograficzna regionu. Poprzez prowadzone badania stać się może kolejnym ogniwem liniowego produktu turystycznego, jakim jest tworzący się w Gorcach „Szlak Kultury Wołoskiej” ukazujący interesującą genezę góralszczyzny.

Wprowadzenie

Już w latach 20. XX wieku Kazimierz Sosnowski [1925] pisał o „urodzie krajobrazu” Beskidu Małego, który nazywa Beskidem Polskim. Urodzie, która jest niedoceniana a często, ze względu na sąsiedztwo Beskidu Śląskiego i Żywieckiego, traktowana po macoszemu. A przecież zarówno walory naturalne, jak i kulturowe tego pięknego zakątka Beskidów Zachodnich są wyjątkowe, bo rzadko zdarza się, żeby na tak małym obszarze był tak zróżnicowany krajobraz, a jego potencjał kulturowy jest znaczący, jednak nadal słabo wykorzystany w praktyce i promocji turystycznej. Przyroda i dziedzictwo kulturowe są bogactwem kraju i dobrem publicznym, które należy nie tylko chronić lecz także wykorzystać do rozwoju turystyki [Jędrusiak 2008, s.33]. Wychodząc z powyższych założeń autor pragnie przedstawić problematykę mało poznaną, wręcz pionierską, dotyczącą wykorzystania tradycji pastersko-rolnej określanej jako **polaniarskiej** północnej Żywiecczyzny, w granicach fizycznogeograficznych Beskidu Małego dla kreowania produktu turystycznego. W związku z wpływem procesów urbanizacyjnych na zanik góralszczyzny pod koniec XX wieku, dawne formy działalności gospodarczej, w szczególności pasterskiej, uległy zanikowi wraz z kształtowanymi od XV wieku krajobrazami. Podjęte na początku XXI wieku badania nad próbą odtworzenia historii form i obszarów działalności pasterskiej wykazały nagłą potrzebę prac nad problemem identyfikacji typu gospodarki pastersko-rolnej w krajobrazie regionu Beskidu Małego [Łach 2010 a, b]. Obecnie przeprowadzona szczegółowa inwentaryzacja etnogeograficzna form i zespołów pasterskich regionu stanowi wyjątkowe,

a zarazem specyficzne dla niego dziedzictwo kulturowe i obyczajowe związane z gospodarką rolno-pasterską [Łach, Musiał 2015]. Jest ono materiałem źródłowym do dalszych badań, w tym badań o charakterze prospektywnym w kontekście rozwoju turystyki kulturowej.

W artykule prezentowany materiał, ukazuje potencjał kulturowy dóbr pastersko-rolnych regionu mogący posłużyć do tworzenia kulturowej oferty turystycznej regionu, w tym regionu Karpat Zachodnich, a w dalszych działaniach całego Łuku Karpat. Ważnym aspektem prowadzonych badań jest zwrócenie uwagi na ochronę dziedzictwa kulturowego w przestrzeni lokalnej poprzez aktywność edukacyjną (krajoznawczą), kulturową, samorządową i gospodarczą. Zgromadzony materiał, jak wykazały badania środowiskowe, może wspierać rozwój lokalnej polityki¹⁹ oraz przedsiębiorczości mogących stymulować współpracę międzyregionalną o wspólnych korzeniach. Istotą podjętych badań jest również uzasadniona motywacja społeczna, wynikająca z rozwoju zrównoważonej turystyki i rekreacji na obszarze Beskidu Małego.

Celem badań jest określenie potencjału dóbr i usług związanych z tradycją pasterską, a w szczególności pastersko-rolnej określaną mianem polaniarskiej, dla wytyczenia na obszarze Beskidu Małego liniowego produktu turystycznego pod nazwą „Szlak tradycji pasterskich Beskidu Małego”. Produktu, którego podstawą są obszary w postaci polan śródleśnych oraz istniejące na nich obiekty dawnej kultury i obyczajowości pastersko-rolnej. Realizacja celów pozwala na wysunięcie hipotezy badawczej, iż „Tradycje pasterskie, w tym polaniarskie Beskidu Małego wraz z walorami przyrodniczymi stanowić mogą podstawę do utworzenia zarówno produktu obszarowego jak i ciekawego liniowego produktu turystycznego”.

Metody badań i materiał badawczy

W opracowaniu wykorzystano wtórne źródła oraz zaprezentowano oryginalne wyniki badań własnych [Łach, Musiał 2015]. W badaniach wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego opartego na technice obserwacji terenowej, podczas której dokonano analizy dokumentacji graficznej (rozmieszczenia polan oraz nazewnictwa) posługując się mapami Deutsche Heereskarte Topographische Karte 1:25 000 oraz topograficznymi w układzie 65 dla obszaru Beskidu Małego. Zastosowano również metodę analizy dokumentów historycznych obejmujących kwerendę biblioteczną muzealnych zbiorów Miejskiego Muzeum w Żywcu, Suchej Beskidzkiej oraz Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie.

Ze względu na brak dokumentacji własnościowej obiektów polaniarskich w zasobach gminnych badanego obszaru nie wykorzystano wtórnych materiałów do badań. W celu weryfikacji własności obiektów oraz nazw polan przeprowadzono metodą sondażu środowiskowego wywiady z nielicznymi już właścicielami.

Materiał badawczy stanowią jednoizbowe szopy polaniarskie o charakterystycznym typie konstrukcyjnym - kamiennym oraz drewniano-kamiennym w strefy górskiej. Funkcją jaką pełniły podczas letniego pobytu na polanach było magazynowanie siana oraz narzędzi rolniczych, sporadycznie funkcja mieszkalno-produkcyjna. Kolejnym materiałem badawczym są murki kamienne nazywane regionalnie krudle oraz mała architektura sakralna związana z tradycją i obyczajowością pasterską regionu.

¹⁹ Kamienne szopy pasterskie s.7, [w:] Cudze chwalicie swego nie znacie – album atrakcji turystycznych Stowarzyszenia – Lokalna Grupa Działania „Żywiecki Raj” oraz fundacji „Partnerstwo Dorzecza Kocierzanki i Koszarawy”, Żywiec 2014, s. 33.

Charakterystyka geograficzno-kulturowa obszaru badań

Pasma Beskidu Małego jest grupą górską o powierzchni 7186,2 ha [20] leżącą w południowej Polsce w paśmie Karpat Fliszowych w regionie Beskidów Zachodnich. Od zachodu stanowi wschodnie przedłużenie Beskidu Śląskiego poprzez Bramę Wilkowicką. Od południowego-zachodu Beskid Mały sąsiaduje z Kotliną Żywiecką, od południa z niewysokim Pasmem Pewelskim należącym do Beskidu Makowskiego, poprzez dolinę potoku Łękawka, następnie Kocońka, Lachówka oraz potoku Stryszawka z jej ujściem do Skawy. Wschodnią granicę wyznacza przełomowa dolina Skawy oddzielająca Beskid Mały od Beskidu Makowskiego, jednakże od dolinki Łękawicy (okolice Zagórza), granica biegnie wzdłuż drogi Łękawica-Klecza Górna (po prawej stronie doliny Skawy), obejmując swym zasięgiem masyw Wierchowiny (506 m n.p.m.) oraz Jaroszowickiej Góry (544 m n.p.m.). Północną granicę z Pogórzem Śląskim, można poprowadzić wzdłuż poziomicy 350 m n.p.m. (Ryc. 1). W zwartości pasma Beskidu Małego widoczne są dwie nierówne części: zachodnia, określana jako pasmo Magurki Wilkowickiej oraz wschodnia, nazywana Grupą Leskowca i Łamanej Skały [Mikołajski, Sołtysik, 1995, Kondracki, 2009]. Granice Beskidu Małego obejmują obszary administracyjne województwa śląskiego – powiat żywiecki, gminy: Czernichów, Ślemień, Łękawica; powiat bielski, gminy: Kozy, Porąbka oraz województwa małopolskiego – powiat oświęcimski, gmina: Kety, powiat wadowicki, gmina Andrychów.

Ryc. 1. Lokalizacja Beskidu Małego w Paśmie Karpat Polskich

Źródło: opracowanie własne autora

Rzeźba Beskidu Małego przedstawia się jako zgrupowanie szerokich pasm i pasemek górskich, dolin o kształcie jarów, dolin wciosowych, skrzynkowych, często o charakterze dolin przełomowych, oraz wielu siodła i przełęczy. Tworzy, jak to często się określa, „gniazdo górskie”, którego wierzchowina z powodu nierówności przedstawia się jako rozległy, lesisty, sfalowany płaskowyż. Ów płaskowyż tworzy fascynujący krajobraz

²⁰ Dane: Natura 2000, PLH240023, <http://obszary.natura2000.org.pl>

w większości pokrytych lasami, wśród których znajdują się, kształtowane przez działalność pasterską i leśną, śródleśne stokowe oraz grzbietowe polany (zwane potocznie holami). W pejzażu Beskidu Małego wyróżnia się z pewnością występowanie zbiorników wodnych: Jeziora Żywieckiego (północny fragment), Jeziora Międzybrodzkiego czy zbiornika wodnego na Górze Żar (761 m n.p.m.), tworzących malowniczą strukturę zwaną kaskadą rzeki Soły. Ten przełomowy odcinek doliny Soły uznawany jest za jeden z najpiękniejszych w Karpatach Zachodnich. Do innych form morfologicznych, wpływających na wysokie walory krajobrazowe, należą liczne formy skałkowe, z których najbardziej znane są: Skała Czarownic w pobliżu Groniczka (571 m n.p.m.), Diabli Kamień u podnóża szczytu Przysłop (629 m n.p.m.), Warownia na Trakcie (wychodnia piaskowców istebniańskich w okolicy Przełęczy Kocierskiej), Zamczysko w rejonie szczytu Ścieżków Groń (779 m n.p.m.), które tworzy skalny mur o długości 50 m i wysokości 16 m, zbudowany z piaskowców istebniańskich, Wędrujące Kamienie w pobliżu Smrekowca (901 m n.p.m.) czy skałki na Beskidzie (863 m n.p.m.), Potrójnej (847 m n.p.m.), Kamieniu (671 m n.p.m.). Przyrodniczą piękność krajobrazu Beskidu tworzą lasy mieszane z przewagą buka karpackiego, który w okresie wczesnowiosennym tworzy typ charakterystyczny dla świetlistych formacji leśnych. Ostatnie naturalne zbiorowiska buczyny karpackiej chronione są na obszarze rezerwatu Szeroka w rejonie Cisowych Grap oraz Zasolnicy na stoku góry o tej samej nazwie, nad doliną Soły w okolicy miejscowości Porąbka. Jednakże prawdziwą rzadkością przyrodniczą jest płat naturalnej, górnoreglowej świerczyny, rosnącej w masywie Łamanej Skały na wysokości odpowiadającej regłowi dolnemu. Zbiorowisko to ochrania rezerwat Madohora.

Na bogactwo walorów przyrodniczych krajobrazu Beskidu Małego od XIV wieku miała wpływ gospodarka rolnicza i pasterska, formująca mozaikowy krajobraz pól, łąk, pastwisk górskich. Na obszarach dolinnych krajobraz wiejski – rolniczy tworzyli osiedleńcy z Małopolski, natomiast na stokach i grzbietach rolę architektów krajobrazu przejęli osiedlający się pasterze zwani Wołochami. Wołosi byli wędrownym ludem pasterskim o korzeniach bałkańskich, który na skutek ciągłego przemieszczania się związanego z formami gospodarowania, uległ rozproszeniu po całym Łuku Karpackim [Dobrowolski 1938, Czamańska 2015]. W trakcie wędrówek wtapiali się w napotkane na swej drodze lokalne społeczności, zatracając stopniowo cechy wspólnoty plemiennej przejmując nowe wzorce. Mimo tych przemian, jako wspólnota ta, odznaczała się pewną hermetycznością oraz przywiązaniem do własnej tradycji [Jawor 2015]. Dzięki temu relikty owej pierwotnej wspólnoty są do dziś widoczne wśród licznych współczesnych grup zamieszkujących Karpaty. W Karpatach Zachodnich Wołosi wnieśli istotny wkład w formowanie wspólnoty kulturowej grup Górali polskich (od Górali śląskich na zachodzie po Górali sądeckich na wschodzie), ruskich (Łemkowie, Bojkowie i Huculi), Wołochów morawskich i słowackich, przekazując im górski system gospodarki pasterskiej, wzory kulturowe i słownictwo. Ważną cechą tej grupy ludności było zjawisko ponad etniczności kultury, która była na tyle atrakcyjna i asymilacyjna, że przekraczała bariery morfologiczne, wyznaniowe, językowe a przede wszystkim bariery krwi [Ząbek 2001, Środulska-Wielgus i inni 2009]. Główną siłą kolonizacji wołoskiej wg Kazimierza Dobrowolskiego [1938, 1970] był przyrost naturalny społeczności pasterskich i związana z tym konieczność zwiększania stad, a tym samym zajmowania nowych terenów pod wypas. Osiedlanie się pasterzy wołoskich miało znaczący wpływ na krajobraz. Powstające na terenach leśnych sztuczne pastwiska, zmieniający się drzewostan, pojawienie się w terenie ścieżek i duktów oraz architektury pasterskiej – wszystko to kształtowało krajobraz kulturowy, który jednocześnie wzbogacał skromne ekosystemy, dzięki możliwości bytowania nowych gatunków roślin i zwierząt [Plit 2004]. Przeobrażenia zachodziły również w życiu społecznym i kulturowym ludności pasterskiej. Już pod koniec wieku XVI dokonała się zmiana w typie gospodarowania z typu transhumancji na

typ określany jako letni wypas górski, który przyczynił się do zatrzymania się wędrowni osadników wołoskich [Kopczyńska-Jaworska 1961, 1962].

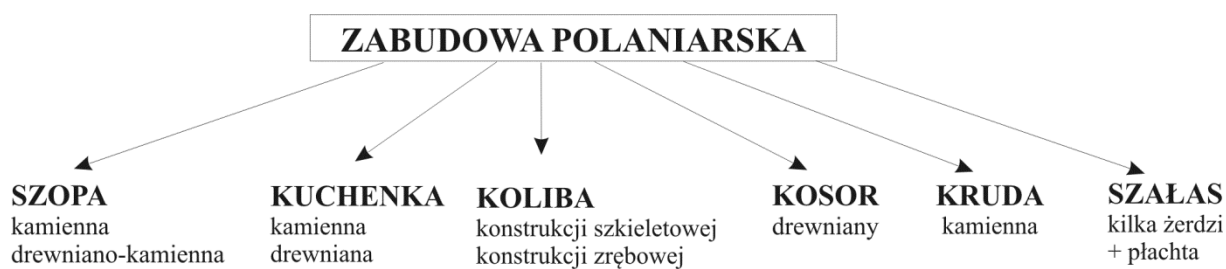
Epizod pasterstwa i polaniarstwa na obszarze Beskidu Małego

Pierwsi pasterze wołoscy przybyli na obszar Beskidu Małego prawdopodobnie na początku wieku XVI [Komoniecki 1704, Stachura 1998, Musiał 2010, Łach, Musiał 2015]. Po przybyciu na obszar Beskidu Małego zajmowali obszary wyżej położone od istniejącego zasiedlenia, szybko wprowadzając najpierw gospodarkę pasterską a potem, ze względów środowiskowych i społecznych, rolno-pasterską zwaną polaniarską, zarysowując wyraźne granice krajobrazowe pomiędzy formami gospodarki rolnej, leśnej i pasterskiej. Karczując lasy zakładali śródleśne stokowe i grzbietowe polany od wysokości około 400 m n.p.m. [Łach, Musiał 2015]. Z. Kaczmarczyk [1933] w swym opracowaniu *Przyczynki do gospodarki halnej XVIII wieku w „Państwie Łodygowickiem”*, przytacza zapiski archiwalne potwierdzające gospodarkę halną beskidzką w pierwszej połowie XVIII wieku. Wynika z nich, iż w 1706 roku z samego tzw. państwa łodygowickiego pasło się w zachodniej części Beskidu Małego, na szczytach pasma Magurki Wilkowieckiej i Czupła około 3000 sztuk kóz i owiec. Wylicza 43 gazdów posiadających własne owce i kozy. Kilku gazdów posiadało ponad sto sztuk w stadzie, jednak średnia ilość w stadzie wynosiła około 50 sztuk na osobę. Ogólna liczba wszystkich kóz i owiec wynosiła w 1705 roku 2489, a w 1706 roku 2531 sztuk. Istotnym z analizy danych jest fakt przebywania pasterzy na polanach przez cały rok. Od połowy XIX wieku doszło do załamania gospodarki pasterskiej w Beskidzie Małym w wyniku karczowania i wypalania lasów, zniszczenia w drzewostanie przybrały takie rozmiary, że spowodowało to interwencję właścicieli dóbr, którzy zaczęli zabraniać w nich wypasu lub też znacznie podnosić opłaty za wypas. Dodatkowym czynnikiem, który ujemnie wpłynął na pasterstwo, było zniesienie w roku 1853 serwitutów, a więc prawa do wypasu owiec i bydła w lasach dworskich. W 1880 roku w całym powiecie wadowickim wraz z terenami podgórskimi i nadwiślańskimi było tylko 1051 owiec. Najdłużej wypasano je w okolicy Rzyk i Ponikwi, choć Tadeusz Wojtanek w monografii wsi Zembrzyce podaje informacje, że jeszcze przed I wojną światową hodowla owiec cieszyła się tam popularnością, a na zarębku „Łachowskim” stały wówczas zabudowania baczni. Kaczmarczyk [1933], odwołując się do pracy Włodzimierza Kubijowicza pt. *Życie pasterskie w Beskidach Magurskich* z 1927 roku, podaje dodatkowo bardzo ciekawe informacje na temat stanu szalaństwa w zachodniej części Beskidu Małego. Informacje te mówią o istnieniu wówczas w tej części regionu trzech szalasów z ogólną liczbą samych owiec około 400 sztuk. W początkach XX wieku w związku z wysokimi kosztami i niekorzystnymi przepisami szalaństwo zaczęło stopniowo zanikać. Sosnowski [1925] wspomina, iż przed 25 laty (tj. ok. 1900 roku) stały na holach Jawornicy szalasy z trzema tysiącami owiec z pobliskich Targanic, Sułkowic i Rzyk. W latach 30. XX wieku jeszcze licznie występowały po obu stronach Soły tzw. „szalasy kamienne”, czyli budynki, które nazywane są przez miejscowych górali: szopami, budami [Leszczycki 1932]. Po II wojnie światowej szalaństwo w Beskidzie Małym uległo prawie całkowitemu zanikowi. Jednakże jeszcze w 1982 roku pojawiła się nadzieja na odrodzenie pasterstwa poprzez działalność spółdzielni hodowlanej „Iskra” w Gilowicach, która zakupiła część łąk na Gibasówce (842 m n.p.m.), i w rejonie Przełęczy Gibasowej jak i w rejonie Leskowca, na których wypasała 900 owiec. Niestety, w 1983 roku spółdzielnia została rozwiązana. Również w latach 80. XX wieku próbowano odtworzyć stado hodowlane w gminie Czernichów. Tamtejsza spółdzielnia posiadała prawie 200 sztuk owiec, które wypasano na pasiekach Międzybrodzia Żywieckiego oraz na lotnisku górskiej Szkoły Szybowcowej w Międzybrodzu Żywieckim. Jednakże inicjatywa ta zakończyła się niepowodzeniem, a związana była m.in. z ówczesną sytuacją gospodarczą kraju.

Warto zaznaczyć, iż za zanikiem pasterstwa (szałaśniczego) w regionie miał miejsce proces powstawania polaniarstwa, a więc gospodarki łączącej prace typowo pasterskie z pracami rolniczymi. Na proces ewaluowania działań gospodarczych regionu miały wpływ warunki przyrodnicze jak i społeczne i ekonomiczne [Łach, Musiał 2015].

Polaniarstwo jako dominujący typ gospodarki górskiej w regionie Beskidu Małego

Na obszarze Karpat Polskich główną formą gospodarowania górskiego było pasterstwo wędrowne [Sobala 2014] oraz pasterstwo stacjonarne określane jako wypas dzienny [Kopczyńska-Jaworska 1950/51]. Występowanie na obszarze Beskidu Małego sztucznych hal (polan) dominujących nad halami naturalnymi (pojawiającymi się jedynie w masywie Pilska i Babiej Góry) determinowało wypas owiec również w lesie. W wyniku znacznych ograniczeń po regulacji serwitutów wiele polan zamieniono na łąki kośne. Łąki te i prowadzona na nich gospodarka łąkowa i rolno-łąkowa określana jako polaniarska stały się podstawą prowadzenia pasterstwa w zachodniej części Karpat. Podstawą gospodarki polaniarskiej regionu była indywidualna własność polan, na których prowadzono prace nad pozyskaniem paszy (siana) a w mniejszym stopniu płodów rolnych. W obrębie poszczególnej parceli większa powierzchnia użytkowana była jako łąka kośna lub pastwiska, mniejsza pod uprawę. W zależności od tego, jakie funkcje gospodarcze polany pełniły w określonym roku, można wyznaczyć swoiste typy gospodarki polaniarskiej: typ hodowlano-sianokośny oraz hodowlano-sianokośno-uprawny [Łach, Musiał 2015]. Typ pierwszy obejmował wypas połączony z hodowlą i jednoczesnym, codziennym pozyskaniem surowca mlecznego, nieprzetwarzanego na miejscu, lecz transportowanego do wsi w celu jego obróbki. Podczas wypasu miało miejsce jednokrotne, rzadko dwukrotne, koszenie łąk dla pozyskania siana, którego część zwożono do wsi, a część magazynowano w szopach. Typ drugi obejmował zadania wymienione w typie pierwszym uzupełnione o uprawę owsa, żyta, ziemniaków i buraków. W strukturze użytkowania miały miejsce jeszcze dwa podtypy gospodarki polaniarskiej, a mianowicie wypas dzienny oraz wypas etapowy (pośredni). Wypas dzienny charakteryzował się wyprowadzaniem bydła i owiec na polany w ciągu dnia, a następnie jego sprowadzenie na nocleg do obory [Kopczyńska-Jaworska, 1969, 1972], natomiast wypas pośredni był bliższy tradycji szałaśniczej. W przypadku wypasu pośredniego związanego z nocowaniem na polanach funkcję opieki nad niewielką ilością zwierząt, często 2-3 krowy oraz do 10 owiec, przejmowała jedna dorosła osoba nazywana pasterzem, z regionalnego nazewnictwa – owczosz, mająca do pomocy kilku pomocników w wieku dziecięcym należących do rodziny. Do koszenia trawy oraz do prac polowych dochodziły osoby dorosłe - krewni z rodziny właściciela polany oraz sąsiedzi. Prowadzenie gospodarki polaniarskiej pociągało za sobą konieczność okresowego przebywania na polanach. Długość pobytu zależna była od usytuowania przestrzennego polan w stosunku do wsi, od sytuacji rodzinnej oraz od warunków klimatycznych. Jeżeli polany położone były w pobliżu wsi, to nie było konieczności mieszkania na nich. Wystarczyły jednodniowe wyjścia na polanę w celu wykonania odpowiednich prac. Jeżeli natomiast okres pobytu trwał kilka tygodni, to warunkiem przebywania na polanie było założenie zespołu zabudowy polaniarskiej pełniące funkcje schronienia dla ludzi i zwierząt (Ryc. 2). Główną budowlą zespołu była szopa, której towarzyszyła rozbieralna, prymitywna kuchenka, prymitywny szałas, kosor, sporadycznie koliba oraz krudla czyli kamienny murek otaczający polanę lub też kamienny kopiec graniczny pomiędzy parcelami.

Ryc. 2. Struktura użytkowa i konstrukcyjna zabudowy polaniarskiej – zespołu polaniarskiego regionu Beskidu Małego

Źródło: opracowanie własne autora

Szopy Beskidu Małego ze względu na typ konstrukcyjny – kamienny i drewniano-kamienny (zrębowy) oraz architektoniczny określone zostały, jako wielka osobliwość etnograficzna regionu [Hołub-Pacewiczowa 1930]. Wyjątkowość stanowią dwa typy konstrukcyjno-architektoniczne posiadające zbliżoną kubaturę około 12 m². Fundamenty o wymiarach 3 na 4 metry tworzą bloki piaskowca istebniańskiego ułożone ściśle bez zaprawy murarskiej na wysokość do 0,5 metra, natomiast ułożone do wysokości 1,5 metra tworzą już ściany budowli. Przestrzeń między blokami w większości nie są niczym wypełnione. Grubość murów wynosi około 30-40 cm. Na kamiennych fundamentach osadzone są drewniane, ociosane belki, zakładane jedna na drugą. Cechą wyróżniającą tą jednoizbową budowlę jest brak okien oraz komina czy dymnika.

Pierwszy typ reprezentuje kamienna szopa o fundamentach i ścianach zbudowanych z kamienia ułożonego ciasno jeden na drugim, na których osadzony jest drewniany dwuspadowy dach (Ryc. 3). W konstrukcji występuje dwoje drzwi wejściowe. Główne wejście wąskofrontowe od przodu oraz wejście tylne na strych znajdujące się po drugiej stronie ściany szczytowej, na poziomie gruntu. Taka konstrukcja była związana z tym, iż obiekt wpuszczany został w skarpę terenową, która tworzy trwałą podstawę - fundament jednej z czterech ścian. Najlepiej zachowanymi i jedynymi kamiennymi szopami tego typu są: szopa na Cinalkowej Polanie (Ryc. 3) oraz szopa na Przykaszycy (Ryc. 4).

Ryc. 3. Szopa kamienna na Cinalkowej Polanie. Stan na 2017

Źródło: archiwum autora

Ryc. 4. Szopa kamienna na Przykrzycy. Stan na 2016.

Źródło: archiwum autora

Drugi typ to szopa drewniano-kamienna konstrukcji krokwiowo-zrębowej. Charakteryzuje się występowaniem kamiennych fundamentów do wysokości około 0,5 metra, na których osadzone są drewniane bale przykryte dachem z desek, gontu lub blachy. W tym typie wyróżniono dwa podtypy: niskozrębowy, który tworzą 4 belki zrębowe (Ryc.5) oraz

wysokozrębowy (do 8 belek zrębowych). Szopy tego typu mają również strych, jednakże dostać się do niego jest możliwe za pomocą drabiny od zewnątrz.

Ryc. 5. Szopa drewniano-kamienna Nad Gibasówką. Stan 2015

Źródło: archiwum autora

Pasterskie walory przyrodniczo-kulturowe Beskidu Małego

Istotnym walorem kulturowym związanym z tradycją pasterską i polaniarską są obiekty i miejsca związane z działalnością gospodarczą na terenach górskich. Do sztandarowych obiektów widocznych jeszcze w krajobrazie zaliczyć możemy wyżej wspomniane szopy oraz krudle. Szopy, których zidentyfikowano w 2015 roku 37, w większości w Paśmie Magurki Wilkowieckiej. Obiekty lokalizowane były na wysokościach od 440 m n.p.m. do 800 m n.p.m., w większości na polanach stokowych, śródleśnych o ekspozycji południowej w niedużej bliskości źródła wody od 30 do 150 metrów. Do najlepiej zachowanych szop regionu zaliczyć możemy: szopę kamienną na Cinalkowej Polanie, i na Przykrzycy, drewniano-kamienną szopę na Godzieszkowej Polanie oraz Na Gibasówce. Pozostałe stanowią już jedynie ruinę w krajobrazie. Drugim elementem związanym z gospodarką polaniarską są już coraz mniej czytelne murki kamienne oraz stosy kamienne zwane krudlami. Krudle wyznaczały granice polan oraz chroniły uprawy przed zwierzętami leśnymi (Ryc. 6).

Ryc. 6. Zniszczony kamienny murek (krudle) na stokach Kiczery (827 m n.p.m.). Stan na 2015

Źródło: archiwum autora

Obiekty polaniarskie ściśle związane były z obszarami działalności gospodarczej, którymi były wspomniane już polany śródleśne grzbietowe i stokowe. Do polan wyróżniających się genezą pasterską zaliczyć możemy:

- polany pasma Hrobaczej Łąki (828 m n.p.m.), na których jeszcze w latach 20. i 30. XX wieku znajdowało się kilka szałasów oraz ponad 30 szop pasterskich, o których pisali m.in. Leszczycki [1932], Sosnowski [1930] oraz Stachura [1998],
- polany pasma Czupła (933 m n.p.m.) najwyższego szczytu Beskidu Małego. Dawniej na grzbiecie oraz u jego podnóży istniało około 40 polan pasterskich. Obecnie 1/3 jest użytkowana rolniczo, pozostałe zamieniono na uprawy leśne,
- polany pasma Żaru (761 m n.p.m.) obecnie zajęte przez zbiornik wodny, należący do elektrowni szczytowo-pompowej Porąbka-Żar. Na obecnym miejscu zbiornika oraz na właściwym szczycie Żar położonym w kierunku szczytu Kiczera (827 m n.p.m.), znajdowały się liczne szopy pasterskie, o których wzmiankował w latach 20. XX wieku S. Leszczycki. Na stokach Kiczery pozostałością po dawnej gospodarce polaniarskiej są krudle (Ryc. 6),
- polany Bukowskiego Gronia (767 m n.p.m.) obecnie obszar szczytu porośnięty jest lasem, jednakże do lat 60. XX wieku znajdowały się tu liczne polany, na których wypasano owce oraz bydło i kozy (przekaz ustny),
- polany Leskowca (922 m n.p.m.) najwyższego szczytu Pasma Łamanej Skały. Polany na szczycie i wokół niego były świadkami wypasu owiec jeszcze w latach 80. XX wieku przez spółdzielnię rolniczą „Iskra”,
- polany pasma Potrójnej i Łamanej Skały – obecnie jedyny obszar wypasu jednego kierdła owiec. Wypas ma miejsce na stokach narciarskich Pracicy. Powrót wypasu nastąpił w 2010 roku.

Obok wyżej wymienionych pasm górskich Beskidu Małego obszarami z pasterskimi krajobrazami były przełęcze. Miejsca, skąd często wyruszano na wyżej położone polany w celu wypasu. W Paśmie Magurki Wilkowskiej na uwagę zasługują:

- Przełęcz Przegibek - jedna z najbardziej znanych przełęczy położona na wysokości 663 m n.p.m. Rozciągnięta jest pomiędzy szczytem Przegibka i Sokołówki. Przełęcz ta była miejscem rozpoczęcia redyku oraz modlitwy składanej przy kapliczce, przez pasterzy podczas wyjścia w wyżej położone polany (przekaz ustny);

- Przełęcz U Panienki - wznosi się na wysokości 710 m n.p.m. pomiędzy Hrobaczą Łąką a Groniczkami. Poniżej przełęczy znajdował się zespół polan śródgórskich, zwanych polaną Waluszków, na której wypasano owce jeszcze do lat 70. XX wieku. Obecnie na porośniętej lasem polanie znajdują się cztery, znacznie zniszczone, fundamenty dawnych szop pasterskich. Na przełęczy do dnia dzisiejszego znajduje się kapliczka Matki Bożej, będąca świadkiem modlitw pasterzy i baców;
- w Paśmie Leskowca i Łamanej Skały przełęczą będącą świadkiem życia i działalności pasterskiej była Przełęcz Kocierska - położona na wysokości 718 m n.p.m. skąd prowadzono stada w kierunku Leskowca oraz Przykrzycy. Obecnie na przełęczy Na Przykrej można spotkać pasące się owce z polan Pracicy;
- kolejną przełęczą z kulturogenezą góralszczyzny w tle jest Przełęcz Targanicka, położona na wysokości 562 m n.p.m. na drodze łączącej Porąbkę (Wielką Puszczę) z Targanicami. Na przełęczy oraz w jej pobliżu znajdują się miejsca dawnego wypasu m.in. polana Domaczka oraz Na Kocembowskim Groniu;
- niedaleko szczytu Cisowej Grapy znajduje się Przełęcz Przysłop położona na wysokości 795 m n.p.m. Była to strategiczna przełęcz dla wypasu w paśmie Jaworzyny i Kiczery. Niedaleko niej, spotkamy ruiny kamiennej szopy na Kramarce;
- równie ważną przełęczą była Przełęcz Isepnicka wznosząca się na wysokość 755 m n.p.m. pomiędzy szczytami Kiczery oraz Cisowej Grapy Północnej. Stąd przepędzano stada w kierunku Kocierza, Jaworzyny oraz Kiczery i Wielkiej Puszczy.

Życie i praca pastersko-rolna mieszkańców Beskidu Małego znajdowała swoje odbicie w krajobrazie w postaci mozaiki pól uprawnych, łąk, duktów leśnych oraz miejsc pojenia zwierząt, wśród których lokowano dobra materialne w postaci małej architektury sakralnej tj: dzwonnice, kapliczki oraz krzyże. Do ważniejszych obiektów sacrum, widocznych w krajobrazie, a sięgającymi korzeniami pastersko-rolnej kulturogenezy górali Beskidu możemy zaliczyć: dzwonnice o konstrukcji słupowej w Czernichowie, stojącą obok murowanej kamiennej kaplicy z XVIII wieku, drewnianą dzwonnice pod Żarem wybudowaną w 1928 roku, oraz dzwonnice drewnianą w Tresnej z początku XIX wieku.

Z kapliczek natomiast na uwagę zasługują: kapliczka na Kosarzyskach z 1926 roku, kapliczka na Gibasówce, kamienna kapliczka na Żarze „Na źródélku”, kaplica murowana U Kublina w Ponikwi z XIX wieku (przysiółek Międzybrodzia Bialskiego), kapliczka murowaną z XIX wieku nad rzeką Ponikiewką w przysiółku Fliski w Ponikwi, kapliczka skrzynkowa z 1858 roku na Przełęczy Przegibek, kapliczka murowana z XIX wieku przy ul. Zdrojowej przysiółka Ogórki Międzybrodzia Bialskiego, kapliczka na słupie postawiona na początku XX wieku przy ulicy Widokowej przysiółka Mysłajki Międzybrodzia Bialskiego, skrzynkowa kapliczka na słupie z 1935 roku przy ulicy Żywieckiej przysiółka Waleczki Międzybrodzia Bialskiego, kapliczka skrzynkowa na słupie z pierwszej połowy XX wieku w Żarnówce Dużej przy ulicy Słowiaków, kamienna kapliczka U Panienki wybudowaną w 1884 roku, kapliczka Matki Bożej z 1881 roku na Przełęczy Biadasowskiej [Czulak, 2009], kapliczka domkowa Chrystusa Upadającego Pod Krzyżem z 1823 roku w Targoszowie, Kaplica z figurą Matki Bożej z Dzieciątkiem w Krzeszowie, Kaplica Matki Bożej Śnieżnej na Trzonce z XVIII wieku, Kaplica św. Stanisława „Kaplica na Dzwonku” w Gorzeniu Dolnym czy Kaplica św. Jakuba w Zagórniku z 1884 roku [Gąsiorek 2012].

Do krzyży modlitewnych regionu o wysokich wartościach kulturowo-religijnych zaliczyć możemy: przydrożny krzyż kamienny w Ponikwi Międzybrodzia Bialskiego przysiółka Szlagory wzniesiony w 1853 roku, a także krzyż kamienny z 1759 roku w przysiółku Pijaki również w Ponikwi Międzybrodzia Bialskiego.

Ważnym walorem kulturowym regionu wpisującym się w problematykę badań jest obecnie działający zespół polaniarski „bacówka szalaśnicza” w Rzykach Praciakach. Szalas powstał, w 2010 roku, z inicjatywy właścicieli Kompleksu Hotelowo-Turystycznego Czarny

Groń w Rzykach. Pasterstwo powróciło do Beskidu Małego, w rejon stoku ośrodka narciarskiego „Czarny Groń – Pracica” pod Potrójną. Bacówka ulokowana jest w starej oryginalnej chacie góralskiej, a wypas kierzdy owiec odbywa się na stokach Pracicy (Ryc. 7). Obecność zwierząt hodowlanych i związana z nią działalność, jak wytwarzanie serów czy strzyżenie owiec w takim miejscu jest niewątpliwie atrakcją turystyczną o znaczeniu edukacyjnym, przypominającym o początkach osadnictwa wołoskiego na tych terenach.

Ryc. 7. Wypas owiec na stokach narciarskich kompleksu Czarny Groń w Rzykach – Praciakach. Stan na 2016

Źródło: archiwum autora

Wykorzystanie pasterskiego dziedzictwa dla tworzenia liniowego produktu turystyki kulturowej

Dziedzictwo kulturowe jest dobrem narodowym stanowiącym o tożsamości człowieka i jego związków z krajem, regionem [Midura 2008], dobrem zasługującym na ochronę historyczną i obyczajową poprzez różne działania polityki regionalnej oraz działania społeczne i edukacyjne. To turystyka jest formą działań, która aktywizuje społeczność lokalną oraz odwiedzających, umożliwiając bezpośredni kontakt ze sztuką, działaniami gospodarskimi oraz otaczającym krajobrazem przyrodniczym wpływającym na nasze emocje, intelekt, pamięć oraz kształtując poczucie piękna. W szczególności turystyka kulturowa będąca zespołem zachowań turystów związanych z ich autentycznym zainteresowaniem dziedzictwem kulturowym oraz z ich uczestnictwem w określonym popycie we współczesnym życiu kulturalnym [Kowalczyk 2008, Mikos von Rohrscheidt 2008]. W kontekście kultury pasterskiej zaprezentowane walory przyrodniczo-kulturowe wpisują się w definicję turystyki poznawczej – kulturowej opartej na dawnym stylu gospodarowania obszarami góorskimi. W celu urzeczywistnienia poznania kultury pastersko-rolnej regionu przez turystów ważnym jest opracowanie produktu turystycznego poprawnie merytorycznego oraz na tyle atrakcyjnego, aby przyciągnąć zainteresowanych. Dla wykreowania produktu turystycznego wg. Piotrowskiego [1997] ważna jest atrakcyjna forma przekazu oraz oprawa szlaku i jego bezpośrednie otoczenie. Na produkt ten składać się mają zarówno dobra materialne jak i niematerialne stanowiące zbiór oczekiwań i korzyści dla nabywającego [Kłeczek i in 1992, Kaczmarek i in 2002].

Ze względu na liniowy układ wędrówki pasterzy wołoskich łukiem karpackim wydaje się najbardziej rozsądnym tworzenie liniowego produktu turystycznego określony jako szlak

kulturowy o zasięgu regionalnym, krajowym, a także międzynarodowym. Punktem wyjścia jest opracowanie autentycznej historii życia i kultury górali Beskidu Małego z zachowaniem jej tożsamości regionalnej, a nawet lokalnej (nie dopuszczalne są zapożyczenia z kultury min. Podhala). W celu autentyczności oferty turystycznej istotnym jest dotarcie do lokalnej społeczności o regionalnych korzeniach i tworzenie przez nią produktu. Obecnie ofertę turystyczną regionu Beskidu Małego tworzą osoby przybyłe z innych regionów Polski, w tym głównie z Górnego Śląska wprowadzające do krajobrazu i kultury nie tożsame z regionem elementy, stanowiąc zagrożenie dla autentyczności treści.

Ponowne wprowadzenie wypasu szalaśniczego na obszar Beskidu Małego w Rzykach-Praciakach może stać się przyczynkiem do działań związanych z tworzeniem liniowego produktu turystycznego opartego na koncepcji Szlaku Kultury Wołoskiej zwanego „Szlakiem Wołoskim”. Koncepcja projektu, którego inicjatorami jest Wiejski Ośrodek Kultury w Ochotnicy Górnej (Zdzisław Błachut), Oddział Związku Podhalan z Ochotnicy Górnej (Krzysztof Dobrzyński), Instytut Architektury Krajobrazu (Jadwiga Środulska-Wielgus, Krzysztof Wielgus) oraz Gminy Ośrodek Kultury w Istebnej (Józef Michalik, Piotr Kohut) zakłada wytyczenie szlaku turystyki kulturowej, prezentującego w równowadze z wartościami naturalnymi dziedzictwo kulturowe osadników wołoskich, jednych z „Ojców Europy”, depozytariuszy i emisariuszy kultury gór, która umożliwiła zagospodarowanie Karpat od czasów średniowiecza. Misją koncepcji jest uszlachetnienie turystyki karpackiej, budowanie i promowanie zrównoważonej turystyki, opartej na humanitarnych i ekologicznych wzorcach, będącej narzędziem aktywnej ochrony naturalnych i kulturowych zasobów Karpat, nie zaś ich bezwzględnej eksploatacji. Szlak Kultury Wołoskiej prezentować ma dorobek kultury pasterskiej Wołochów – kulturę, tradycje i obyczaje wypasu, budownictwo, rzemiosło, szlaki wędrówek migracyjnych. Prowadzić ma poprzez reprezentatywne krajobrazy szalaśnicze i polaniarskie, charakterystyczne dla pasterskiej gospodarki, m.in. hale, polany, szalasy pasterskie, szopy polaniarskie, infrastrukturę związaną z wypasem owiec - poidła, koszary, drogi, typowe centra osadnicze w dnach dolin i na zboczach gór. Wszystkie te elementy są źródłem tożsamości, których zachowanie tworzy równowagę pomiędzy kultywowaniem historycznych odrębności a współczesnym dziedzictwem kultury [Środulska-Wielgus 2012 a,b].

Mówiąc o produkcie turystycznym w rozciągłości transgranicznej warto wspomnieć o jednostkowej atrakcji turystycznej jakim był Redyk Karpacki – Transhumance 2013 powstałej z inicjatywy fundacji Pasterstwo Transhumancyjne. Inicjatywa ta propagująca żywą kulturę mieszkańców łuku Karpat o korzeniach wołoskich obejmowała m.in.: promocję kultury i tradycji pasterskiej oraz produktów regionalnych, zwrócenie uwagi na zróżnicowane wartości przyrodnicze, ekologiczne i kulturowe, integrację społeczności pasterskich w górach, wytyczenie szlaku turystyki kulturowej oraz promowanie walorów zdrowotnych, turystycznych i geograficznych. Liczące około 300 owiec stado w okresie od 11 maja do 14 września 2013 roku, wędrując, pokonało 1200 km. Początek wędrówki pasterskiej znajdował się w Rotbav regionu Brasov w Karpatach Rumińskich, następnie biegł przez Karpaty Ukraińskie, Słowackie, Polskie a zakończył się w Czeskich Morawach. Inicjatywa ta wykazała duże zainteresowanie ludności lokalnych możliwością tworzenia produktu turystycznego jak i ukazała znaczące zainteresowanie turystyczne. Być może stała się podstawą do kreowania w przyszłości stałego produktu turystycznego.

Koncepcja szlaku kulturowego na obszarze Beskidu Małego

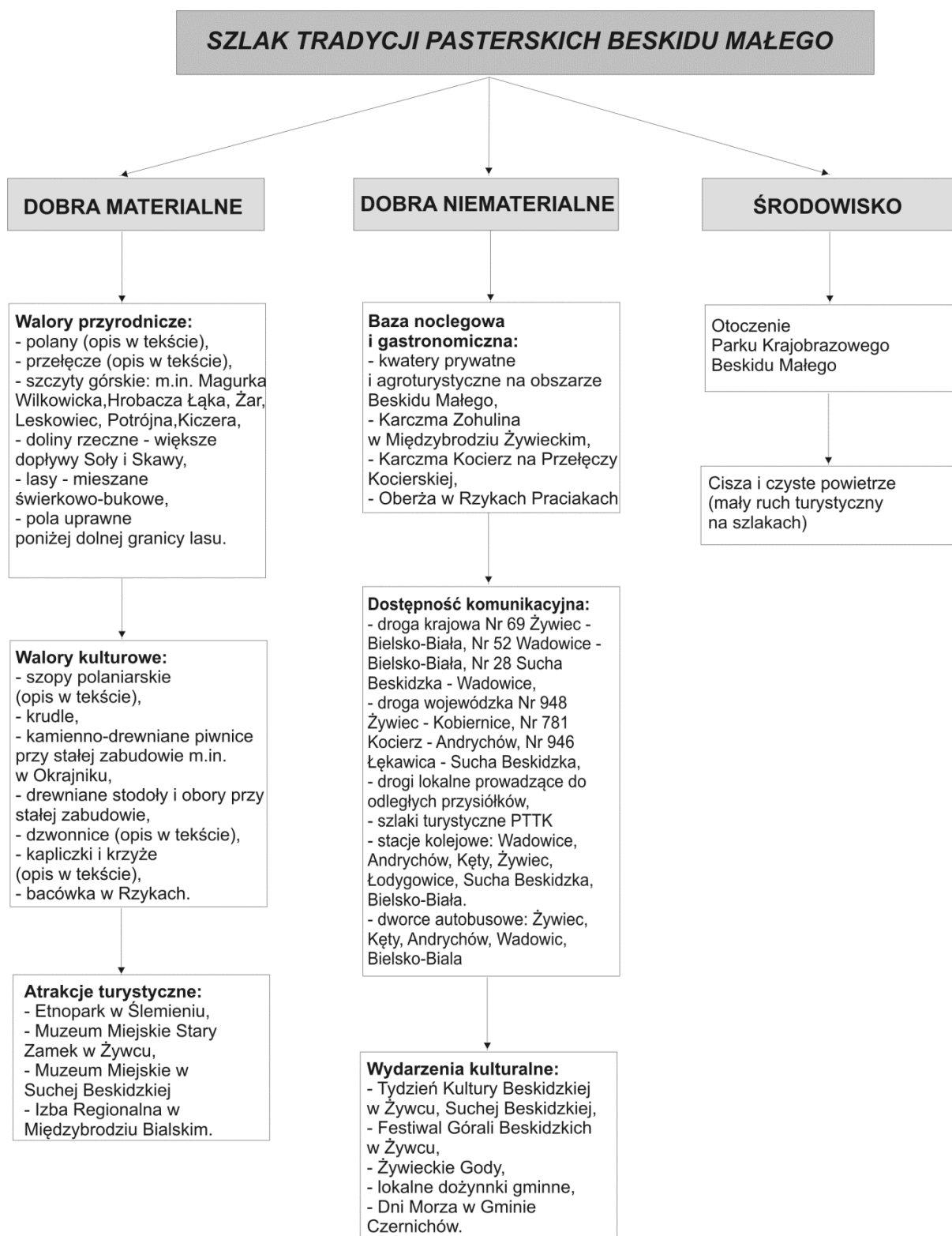
Założeniem organizacyjnym projektu szlaku kulturowego „Szlak tradycji pasterskich Beskidu Małego” jest identyfikacja i waloryzacja miejsc oraz obiektów gospodarki polaniarskiej w krajobrazie Beskidu Małego. Następnie wybór reprezentatywnych obiektów

oraz charakterystycznych tras wraz z ich oznaczeniem i opisem. W tworzeniu tego typu produktu istotnym pozostaje jego edukacyjny charakter pozwalający na odkrywanie nowych informacji o regionie, mający wpływ na podwyższenie wiedzy mieszkańców i turystów głównie na temat gospodarki polaniarskiej. Proces ten pozwoli na podwyższenie atrakcyjności turystycznej. Spodziewanym efektem projektu szlaku kulturowego w Beskidzie Małym może być:

1. stworzenie kolejnego ogniwa koncepcji „Szlaku Wołoskiego” łączącego Beskid Śląski, Beskid Mały (północną Żywiecczyznę) Beskid Żywiecki oraz Gorce, a następnie wpisanie się w ideę szlaku europejskiego. Ogniwa, które obejmować będzie charakterystykę działań gospodarczych – polaniarskich na obszarze średnich gór pasma karpackiego, będących ewolucyjnym wytworem wędrówek pasterzy wołoskich i adaptacji społecznych;
2. stworzenie warunków zrównoważonego rozwoju turystyki kulturowej dla terenów górskich Beskidu Małego,
3. wykreowanie lub rozwinięcie polaniarskich atrakcji turystycznych wśród gmin obszaru gmin Beskidu Małego,
4. realizacja, promocja i opieka pasterskiego dziedzictwa w formie szlaku kulturowego, prowadzona powinna być przez gminne ośrodki granicach regionu Beskidu Małego, przy współpracy z lokalnymi grupami działań (np. LGD Żywiecki Raj) oraz nadleśnictwami regionu (możliwość pozyskiwania finansowania poza rządowego – unijnego);
5. podtrzymanie lub odtworzenie tradycji, obyczajów rolno-pasterskich (polaniarskich) przez lokalne gminne koła m.in.: koła gospodyń wiejskich, regionalne kapele (Roztoka), regionalne zespoły folklorystyczne (tj. Jaworzyna, Gilowianka, Kozinianie, Porąbczanie, chóry wiejskie, koła pszczelarzy, regionalne koła PTTK, stowarzyszenia (tj. Mała Szwajcaria przy gminnym ośrodku w Czernichowie), czy przez towarzystwa miłośników;
6. przywrócenie na wytypowanych obszarach gospodarki polaniarskiej poprzez wypas kulturowy,
7. odbudowa szop, krudli, kolib, min. w celu zorganizowania miejsc odpoczynku oraz miejsc noclegowych w formie survivalu,
8. odzyskanie zarastających polan, w celu zachowania wysokich walorów widokowych Beskidu Małego jak i bioróżnorodności zielnej,
9. wyposażenie szlaków turystycznych w: tablice informacji o historii i gospodarce polaniarskiej (z genezą wołoskiej kultury pasterskiej), punkty i wieże widokowe, punkty informacyjne,
10. powstanie tematycznych usług przewodnickich dostępnych przez cały rok ze szczególnym uwzględnieniem turystyki weekendowej oraz wakacyjnej. Usług przewodnickich skierowanych do turysty polskiego oraz zagranicznego,
11. powstanie punktów oferujących sprzedaż rękodzieła i pamiątek regionalnych w systemie całorocznym.

Osią liniowego produktu turystycznego regionu Beskidu Małego będzie szlak kulturowy zdefiniowany jako „Szlak tradycji pasterskich”. Ze względu na rdzeń, jakim jest kultura wołoska, szlak może być tożsamy z wyżej wspomnianym „Szlakiem Wołoskim”, jednakże ze szczególnym zwróceniem uwagi na odmienną formę gospodarowania określaną jako gospodarka polaniarska co będzie go wyróżniać spośród pozostałych członów szlaku kulturowego z genezą wołoską w tle. Produkt skupiający wokół siebie dobra materialne i niematerialne stanowiące dawną tradycję i obrzędowość pasterską i pastersko-rolną (Ryc. 8). Jest on umiejscowiony w autentycznym środowisku górskim (Ryc. 9). Atrakcyjność produktu

zwiększyć mogą wydarzenia kulturowo-folklorystyczne tj. Tydzień Kultury Beskidzkiej w Żywcu, Festiwal Górali Polskich w Żywcu, Żywieckie Gody, gminne dożynki czy jak na przykładzie Gminy Czernichów Dni Morza. Ważnymi obiektami w strukturze produktu są instytucje muzealne z tematyką historii osadniczej regionu tj. Izba Regionalna w Międzybrodzu Bialskim, Muzeum Miejskie w Żywcu z bogatymi zbiorami etnograficznymi Żywiecczyny, Muzeum Miejskie w Suchej Beskidzkiej, oraz najnowsza atrakcja turystyczna Etnopark - Park Etnograficzny Ziemi Żywieckiej w Ślemieniu. Powstały w 2012 roku park przedstawia beskidzką wioskę, z zamierającą już kulturą Górali żywieckich. W swych zbiorach liczących 17 obiektów posiada chałupy z okolicznych miejscowości w tym z północnej Żywiecczyny (Beskidu Małego).

Ryc. 8. Struktura potencjalnego produktu liniowego „Szlak tradycji pasterskich Beskidu Małego”

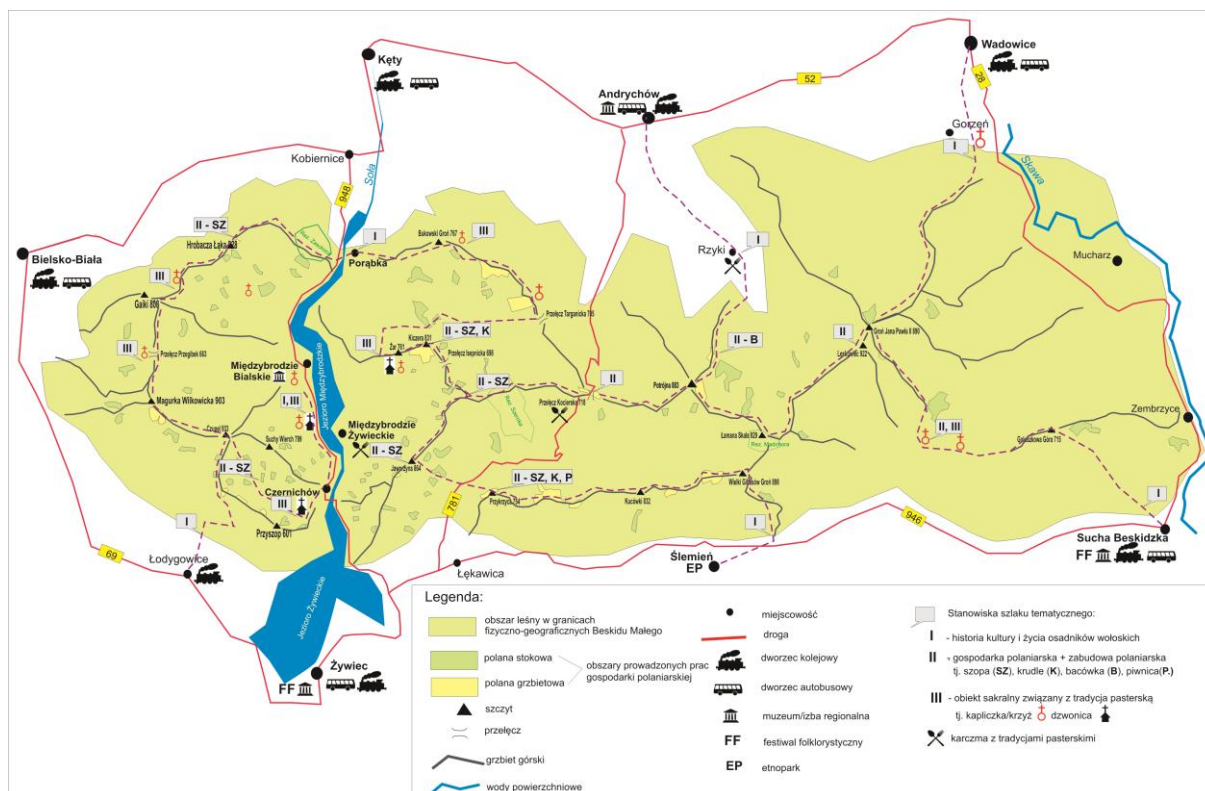
Źródło: opracowanie własne autora

Lp.	Przebieg szlaku	Odległość w km
1.	Wadowice – Groń Jana Pawła II – Łamana Skała – Potrójna /- Andrychów	21 / 29

2.	Sucha Beskidzka – Goluszkowa Góra - Groń Jana Pawła II – Łamana Skala – Potrójna /– Andrychów	22 / 30
3.	Andrychów – Potrójna – Żar – Przełęcz Targanica – Porąbka	35
4.	Ślemień – Wielki Gibasowy Groń – Przykrzyca — Porąbka	39
5.	Porąbka - Hrobacza Łąka – Magurka Wilkowska – Czupeł – Łodygowice/Międzybrodzie Bialskie	22

Graficzną propozycję przebiegu kulturowego „Szlak tradycji pasterskich Beskidu Małego” o typie linowego produktu turystycznego ukazuje rycina 9. Założeniem w przebiegu szlaku jest zawarcie informacji o historii życia i działalności osadników wołoskich przybyłych na te tereny, następnie opis gospodarki górskiej pasterskiej oraz pastersko-rolnej będącej ewolucją działań gospodarczych w regionie. Szlak prowadzony jest przez miejsca prac polaniarskich, a więc przez polany grzbietowe i stokowe, na których zachowane są elementy zabudowy polaniarskiej tj. szopa oraz kamienne murki krudle. Dla ukazania i przybliżenia żywej historii działań gospodarczych może posłużyć baczówka w Rzykach Praciakach, gdzie jest możliwość uczestniczenia w wypasie owiec, połączonego z konsumpcją produktów mlecznych tj. serwatka, bundz, oscypki, żyntyca.

Ważnymi elementami szlaku są obiekty religijne w postaci kapliczek, krzyży oraz dzwonnicy Laterańskich, będące świadkami tradycji i obyczajowości ludzi pracujących w górach. Historie obiektów pozwalają zrozumieć jak ważne miejsce w życiu pasterzy odgrywała religia, stanowiąca podstawę tożsamości regionalnej. Dla pełniejszej satysfakcji i atrakcyjności szlak prowadzi turystę do miejsc dawnych biesiad. Istniejące trzy obiekty gastronomiczne oferujące kuchnię regionalną, stanowią poprzez wyjątkowe dania oraz sposób podawania potraw atrakcję turystyczną. Z pośród trzech karczm na szczególną uwagę ze względu na wartość historyczną zasługuje Karczma Kocierz.

Ryc. 9. Przestrzenny przebieg szlaku kulturowego „Szlakiem tradycji pasterskich Beskidu Małego”

Źródło: opracowanie własne autora

Podsumowanie

Walory krajobrazowe Beskidu Małego i zapisane w nich dziedzictwo kulturowe są efektem współoddziaływania procesów naturalnych i wpływów antropogenicznych od XIV, a w przypadku pasterstwa od XVI wieku. Pasterstwo Beskidu Małego od okresu pojawienia się po współczesność stanowi trwały składnik kultury regionu i pomimo różnych zawirowań w XX wieku jest nadal ważnym elementem krajobrazu kulturowego. Ślady dawnego pasterstwa w postaci polan śródleśnych stokowych i grzbietowych są również ważnym elementem krajobrazu naturalnego, gdyż tworzą specyficzne dla obszarów leśnych bogate ekosystemy. Krajobraz wciąż zachowuje pamięć o swoich wieloletnich gospodarzach, będąc skarbnicą pamięci. Zespół dawnych terenów pasterskich, rolniczych oraz osadniczych regionu Beskidu Małego jest osobliwością etnograficzną Karpat Zachodnich, pozostałością archaicznej gospodarki, bazującej na dawnych tradycjach i zwyczajach wołoskich.

Bezdyskusyjną i oczywistą wartością są walory krajobrazowe wysoko położonych polan, dróg i pozostałości po gospodarstwach samotniczych.

Proponowana turystyczna eksploracja przestrzeni historycznej Beskidu Małego z ukierunkowaniem na tradycję pasterską stać się może dobrem poszukiwanym, traktowanym jako szansa, nie zaś zagrożenie dla rozwoju gospodarczego regionu. Obecnie, widoczny wśród „inwestorów” powrót do korzeni lokalnej kultury góralskiej, często pomija merytoryczne i etyczne wartości tradycji, stając się często nie rzeczywistą atrakcją, ale kiczem – zagrożeniem dla turystyki kulturowej - o czym warto pamiętać.

Ukierunkowanie produktu turystycznego Beskidu Małego na wykorzystanie jej unikalnych walorów przyrodniczo-krajobrazowych przy jednoczesnym wykorzystaniu walorów kulturowych promujących folklor i tradycje góralskie, a więc to wszystko, co jest unikalne i nierozzerwalnie związane z regionem. Projekt szlaku kulturowego „Szlak tradycji pasterskich Beskidu Małego” wpisującego się w struktury produktu turystycznego poprzez swoją unikatową tematykę (polaniarską), a zarazem uniwersalizm wołoski może stać się fundamentem budowania kulturogenezy mieszkańców Beskidu Małego oraz interesującą atrakcją turystyczną dla krajowego jak i międzynarodowego turysty. Poprzez powyższy produkt turystyczny dążyć możemy do zachowania krajobrazów pasterskich i polaniarskich stanowiących o urozmaiceniu krajobrazów górskich Beskidów Zachodnich.

Wartością przedstawionego produktu turystycznego o modelu szlaku kulturowego jest:

- ukazanie reprezentacyjnych krajobrazów polaniarskich Beskidu Małego jakimi są łąkowo-uprawne polany grzbietowe, stokowe, leśne dukty, miejsca pojenia zwierząt, obiekty osadnictwa sezonowego jak i stałego - przysiółki górskie;
- prezentacja dorobku kulturowego (dawna zabudowa polaniarska - szczytkowa, tańce i przyśpiewki) i obyczajowego związanego z działalnością i życiem pasterzy oraz rzemiosło i dorobek kulinarny.

Przeprowadzone badania pozwoliły obronić postawioną hipotezę badawczą mówiącą iż, tradycje pasterskie, w tym polaniarskie Beskidu Małego wraz z walorami przyrodniczymi stanowią podstawę do utworzenia ciekawego liniowego produktu turystycznego. Produktu, który stwarza ideę jedności kulturowej poprzez współpracę z aktywistami – miłośnikami tradycji i folkloru regionu na płaszczyźnie międzyregionalnego a także międzynarodowego dialogu, dążącego do przeprowadzenia konkretnych przedsięwzięć służących ochronie autentycznej historii.

Bibliografia

Czamańska I., 2015, *The Valachs – several research problems*. Balcanica Posnaniensia XXII/I, Ius Valachicum I, Poznań-Bucharest, 7-16

- Czulak M., 2009, *Kapliczki, figury i krzyże przydrożne w Międzybrodziu Bialskim*, Wyd. Towarzystwo Miłośników Międzybrodzia, Międzybrodzie Bialskie
- Dobrowolski K., 1938, *Badania nad ugrupowaniami etnograficznymi w Karpatach Zachodnich*, [w:] Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności, t.42, nr 5, Kraków
- Dobrowolski K., 1970, *Studia nad kulturą pasterską w Karpatach Północnych, typologia wędrowek pasterskich od XIV do XX wieku*, [w:] Antoniewicz W., *Pasterstwo Tatr Polskich i Podhala*, t. 8, Zakład Narodowy imienia Ossolińskich - Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław-Warszawa-Kraków, s.98-120
- Gąsiorek J., 2012, *Obiekty sakralne w krajobrazie Beskidu Małego*, Studia krajobrazowe Tom 3. Krajobrazy zdefiniowane – znaki i symbole w krajobrazie (red.) J. Łach, A. Zaręba, Wyd. Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki, IGRR Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s.98-113
- Hołub-Paciewiczowa Z., 1930, *Z badań nad pasterstwem karpackimi alpejskim*. Wierchy, Kraków, 8, 89-121
- Jawor G., 2015, *Ethnic aspects of settlement in Ius Valachicum in medieval Poland (from the 14th to the beginning of the 16th century)*. Balcanica Posnaniensia XXII/I, Ius Valachicum I, 47-55, Poznań-Bucharest
- Jędrzyśki T., 2008, *Turystyka kulturowa*, PWE, Warszawa
- Kaczmarczyk Z., 1933, *Przyczynek do gospodarki halnej w XVIII wieku w Państwie Łodygowickim*, t.32, wydanie 34, Wyd. Lud
- Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B., 2002, *Produkt turystyczny*, Wyższa Szkoła Turystyki i Hotelarstwa w Łodzi, Turystyka i Hotelarstwo – 1, Łódź, s.33-54
- Kłeczek R., Kowal W., Waniowski P., Woźniczka J., 1992, *Marketing – jak to się robi?*, Wyd. Ossolineum, Wrocław
- Kondracki J., 2009, *Geografia regionalna Polski*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa
- Komoniecki A., 1704, *Chronografia albo dziejopis żywiecki*, Opracowanie: Grodzicki S., Dwornicka I., W ramach Pracowni Wydawnictw Źródłowych Instytutu Historyczno-Prawnego Uniwersytetu Jagiellońskiego, Wyd. Towarzystwo Miłośników Ziemi Żywieckiej, Żywiec 1987
- Kopczyńska-Jaworska B., 1950/51, *Gospodarka pasterska w Beskidzie Śląskim*, Prace i materiały etnograficzne, t. VIII-IX, Wyd. Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Łódź-Lublin s.155-217
- Kopczyńska-Jaworska B., 1961, *Wędrowki pasterskie w Beskidzie Śląskim*, Etnografia Polska, t. V, Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, Wyd. Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków, s.227-231
- Kopczyńska-Jaworska B., 1962, *Szalaśnictwo w Karpatach Polskich w świetle prac zespołowych w roku 1960*, Czas. Etnografia Polska, t. VI, Instytut Historii Kultury Materialnej PAN, Wyd. Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich, Wrocław-Warszawa-Kraków, s.321-329
- Kopczyńska-Jaworska B., 1969, *Tradycyjna gospodarka sezonowa w Karpatach Polskich*, Wyd. Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków
- Kopczyńska-Jaworska B., 1972, *Przydatność określonych metod badawczych w problematyce karpackiej*, [w:] *Ludowa kultura w Karpatach*, Vyd. Slovenskej akademie vied, Bratislava, s.111-120
- Kowalczyk A., 2008, *Współczesna turystyka kulturowa – między tradycją a nowoczesnością*, [w:] A. Kowalczyk, *Turystyka kulturowa – spojrzenie geograficzne*, Wyd. Uniwersytet Warszawski, Warszawa
- Leszczycki S., 1932, *Szalaś kamienne Beskidu Małego*, „Wierchy” T.10, s.120-123
- Łach J., 2010 a, *Ocalić od zapomnienia – kamienne szalaś pasterskie Beskidu Małego w Międzybrodziu Żywieckim*, Kalendarz Żywiecki, s. 193-198, Wyd. Żywieckie, Żywiec
- Łach J., 2010 b, *Kamienne szopy pasterskie jako ginący element krajobrazu Beskidu Małego*, Czasopismo Wyd. Wierchy, T.76, s. 244-249, Kraków
- Łach J., Musiał M., 2015, *Przeszłość i znaczenie tradycji dla współczesnego oblicza kulturowego góralszczyzny Beskidu Małego – zapis w krajobrazie*, Wyd. Zakład Geografii Regionalnej i Turystyki, IGRR Uniwersytet Wrocławski, Wrocław
- Midura F., 2008, *Dziedzictwo kulturowe elementem ożywienia ruchu turystycznego na wsi*, V Konferencja Naukowo – Techniczna „Błękitny San”, s.33-42, 24-25.04.08, Jabłonka
- Mikołajski J., Sołtysik J., 1994, *Beskid Mały latem i zimą*, Przewodnik, Wyd. Colgraf-Press, Poznań
- Mikos von Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka kulturowa – wokół definicji*, Turystyka

- Kulturowa Nr.1/2008, s.4-21
- Musiał M., 2010, *Śladami kultury góralskiej w Beskidzie Małym*, Wyd. Drukarnia Drukpress s.c., Andrychów
- Piotrowski J., P., 1997, *Obiekty kultury jako atrakcja turystyczna*, [w:] *Kulturowe aspekty turystyki i gospodarki turystycznej*, Pol. Stow. Turystyczne, Warszawa, s. 69-77
- Plit J., 2004, *Przeobrażenia krajobrazów kulturowych Karpat Polskich dawniej i dziś*. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, 3, 33-43, Sosnowiec
- Sobala M., 2014, *Krajobrazy pasterskie w Polsce i Europie – wybrane typy, przykłady i formy ochrony*. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, Sosnowiec, 25, 81-98
- Sosnowski K., 1925, *Beskid Mały*, Wierchy, t.3
- Sosnowski K., 1930, *Przewodnik po Beskidach Zachodnich i Pieninach*, t. I-II, Kraków
- Stachura P., 1998, *Międzybrodzie Bialskie – dzieje i obyczaje*, Wyd. Księży Sercanów SCJ, Kraków
- Środulska-Wielgus J., Błachut Z., Wielgus K., 2009, *Eksploracja przestrzeni historycznej Gorców dla potrzeb turystyki kulturowej*, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 12, Polskie krajobrazy wiejskie dawne i współczesne, Sosnowiec, s.233-247
- Środulska-Wielgus J., Maciaś M., 2012 a, *Szlak kultury włoskiej. Ochotnica – początek drogi*, *Rozwój turystyki kulturowej i przyrodniczej na pograniczu polsko-słowackim*, PPWSZ, Nowy Targ, s.153-162
- Środulska-Wielgus J., 2012 b, *Kształtowanie krajobrazu poprzez zrównoważoną turystykę kulturową na przykładzie idei szlaku kultury włoskiej*, *Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Kraj. – OL PAN, T. VIII/2*, s.120-135
- Ząbek M., 2001, *Góry a kultura ludów górskich*, [w:] *Pasterstwo na Huculszczyźnie, gospodarka, kultura, obyczaje*, red. J. Gudowki Wyd. Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Wrocławskiego, Wyd. Dialog, Warszawa

The Valachian shepherd traditions of the Little Beskid as the basis for creating a linear product within the framework of cultural tourism

Keywords: Little Beskid, cultural heritage, cultural tourism, cultural trail, shepherd architecture, agro-shepherd economy

Abstract:

The book aims to present the cultural heritage of agro-shepherd economy of Little Beskid inscribed in the landscape as an essential potential for the linear product of development of cultural-regional tourism of Polish Carpathian range. Abundance of natural and cultural qualities of this underexposed region qualify it as an area in Western Carpathians of particular tourist interest. Recognising vanishing shepherd landscape and cultural qualities allows to preserve the old heritage of shepherd economy thereby protecting it from commercialization of tourist services and contributing to the formation of local identity. Shepherd and agro-shepherd architecture found in Little Beskid is referred to as a great ethnographic originality and, in the course of further research, can become a significant link in the project of cultural trail “Wallachian Culture Trail” demonstrating interesting genesis of Gorals.